

SHAHAR FLORALARINING TUR XILMA-XILLIGIGA BIR QATOR OMILLARNING TA'SIRI

O‘rinboyev Ilxomjon Ravshanovich

2-kurs tayanch doktorant, Farg‘ona davlat universiteti

Annotation. *The study of urban floras has generated great interest among researchers. This is due to the accessibility of the research object, the availability of widely accepted methodologies and material processing techniques, as well as the relevance of the issue of changes in biological diversity under the influence of anthropogenic factors.*

O‘zbekistonning 30 ta shahridagi floralar bo‘yicha tur xilma-xilligi haqidagi ma‘lumotlarga asoslanib, urbanofloraning tur xilma-xilligini bir nechta omillarga (maydon, aholi soni va geografik joylashuvi) bog‘liqligi tahlil qilindi. Korrelatsion-regression tahlili natijalariga ko‘ra, aholi zichligi aniqlovchi omillardan biri hisoblanadi. Geografik joylashuv omillari (kenglik va uzunlik) esa mahalliy va kiruvchi turlar nisbatlarining o‘zgarishida muhim rol o‘ynaydi.

N.G. Ilminskixning qiziqarli va batafsil maqolasida [3, 60-bet] xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan shahar floralarini o‘rganishning o‘ziga xos xususiyatlariga e‘tibor qaratadi. Xorijiy olimlar quyidagi yo‘nalishlarda faol tadqiqotlar olib borishmoqda: floraning tarixiy (xronologik) dinamikasi va o‘simlik qoplami; “shahar – qishloq”, “yirik shahar – kichik shahar”, “shahar markazi – chekka hududlar” kabi gradient o‘qlari bo‘yicha florani urbanizatsiya qilishning sifat xususiyatlari; yangi turlar intensiv kirib keladigan hududlarda, turli temir yo‘l stansiyalari va portlarda florani urbanizatsiya qilishning sifat xususiyatlari; o‘simlik qoplami ko‘rsatkichli tadqiqotlar va xaritalash; umumiy va amaliy fitosozologik tadqiqotlar; o‘simlik qoplami sinantropizatsiyasi umumiy muammolari va sinantropik hamda shahar florasini tasniflash masalalari; populyatsion-genetik tadqiqotlar va boshqa yo‘nalishlar.

Mahalliy shahar floristikasi sezilarli yutuqlarga erishdi va quyidagi muammoli yo‘nalishlarni ishlab chiqishda xorijiy tadqiqotlardan ustun keldi: taqqoslama-floristik tadqiqotlar, shahar florasining ekotopologik tuzilishini va shahar qisman floralarini o‘rganish. Shuningdek, floraning tizimli boyligi urbanizatsiya jarayonida qanday o‘zgarishi, chegaralar va botanika-geografik chegaralarni aniqlash, shahar fitofenologiyasi kabi muammolar ham faol o‘rganilmoqda.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda turli ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda joylashgan urbanofloralar bo‘yicha katta miqdorda faktik material to‘plangan. Afsuski, bu materiallardan yetarlicha foydalanilmayapti va ular tizimli tahlilga duchor qilinmayapti.

Shahar florasini an‘anaviy ravishda urbanizatsiyalashgan hudud sharoitida shakllangan barcha o‘simlik turlari populyatsiyalari yig‘indisi sifatida tushuniladi.

Bu floralar antropogen ta‘sir ostida o‘zgargan floralarning bir turi hisoblanadi [6]. Shahar floralarining o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardir:

O‘ziga xos tuzilma. Urbanizatsiyalashgan hududlar, odatda, aniq ifodalangan fazoviy va ekotopologik tuzilmalarga, shuningdek, ularga mos turli xil tur komplekslariga ega bo‘ladi. Shaharning tarixiy rivojlanishi jarayonida urbanofloralarning fazoviy farqlanishi yuzaga kelgan, bu shahar hududida bir nechta ekotoplarning turli xil kombinatsiyalarida aks etgan. Bu esa o‘simlik qoplamasining mozaik tuzilishini keltirib chiqargan, shahar ichki hududlarida turli ekotoplar “birga yashashiga” sabab bo‘lgan.

Urbanizatsiyalashgan hududlar, odatda, aniq ifodalangan fazoviy va ekotopologik tuzilmalarga, shuningdek, ularga mos turli xil tur komplekslariga ega bo‘ladi. Shaharning tarixiy rivojlanishi davomida urbanofloralarning fazoviy farqlanishi yuzaga kelgan, bu shahar hududida bir nechta ekotoplarning turli xil kombinatsiyalarida namoyon bo‘lgan. Natijada, o‘simlik qoplami mozaik shaklga ega bo‘lib, shahar aholi punktlarida turli ekotoplarning “birga yashashi” kuzatiladi.

Boshqa tomondan, tabiiy-iqlim sharoitlarining kontrastligi florabiotaga ta’sir ko‘rsatadi [2]. Shahar floralariga xos bo‘lgan yana bir xususiyat-ularning taksonomik tarkibining gibridogen shakllar bilan boyishi va teratomorflarning ulushining oshishiga olib keladi. Shahar floralarining o‘xshashligi, turli tabiiy-iqlim zonalarida joylashgan floralar o‘rtasida ham mavjud. O‘rta kenglikdagi shahar floralarida zonal belgilarining zaiflashishi, asosan, termokserik yo‘nalishda va ekstremal sharoitlarda shakllangan floralar tomon o‘zgartirishning natijasi sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq, shahar florasida azonal bo‘lmaydi [1].

Shuningdek, umumiy urbanofloralarning rivojlanish tendentsiyalaridan farq qiladigan floralar mavjud, ular katta miqdordagi mahalliy o‘sma vegetatsiyasiga ega shaharlar hududida rivojlanadi, bu yerda mintaqaviy turlar soni ko‘proq bo‘ladi. Antropogen ta’sir ostida floraning o‘zgarish jarayonlari yirik shaharlarda kichik shaharlarga nisbatan yanada kuchliroq ifodalangan. Shunga mos ravishda, kichik shaharlarda floraning zonal belgilarining ifodalanishi kattaroq shaharlarga qaraganda aniqroq bo‘ladi.

-Yuqori tur xilma-xilligi, atrofda hududlar bilan solishtirganda [4], bu nafaqat begona, balki mahalliy turlar bilan ham bog‘liq bo‘lib, ularning xilma-xilligi hududning ekologik geterojenligi va tarqalish yo‘llarining xilma-xilligi bilan belgilangan. Shaharlar - bu adventiv o‘simliklarning kirib kelishi va tarqalishining markazlari bo‘lib, shu bilan birga ayrim yo‘qolib borayotgan mahalliy turlar uchun boshpana vazifasini o‘taydi [4;5]. Adabiyotda shunday qiziqarli ma’lumotlar mavjudki, shaharlar florasida yuqori tur xilma-xilligi yer yuzasidagi o‘simlik qoplami buzishlar bilan moslashgan yaqin qarindosh turlar hisobiga ortadi. Shaharlar florasidagi yuqori tur xilma-xilligining yana bir sababi — transport yo‘llarining zichligi, bu esa begona turlarni nafaqat shaharlarga, balki shaharlardan tashqariga tarqatishga yordam beradi.

-Begona turlar ulushining yuqoriligi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, adventiv turlar bir qator yevropaning shaharlarida o‘simliklar xilma-xilligini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi: shahar floralaridagi turlarning taxminan yarmi begona turlar bo‘lib, ularning yarmi arxeofitlardir. Shahar floralarida adventiv turlar sonining ko‘payishi tasodifiy kirib kelish va maqsadli introduksiya hisobiga ro‘y beradi.

-Yuqori dinamiklik va tur tarkibining labilligi, shuning uchun turli “xronologik kesmalar” urbanofloralar o‘rtasida juda kam o‘xshashlikka ega. Bu jarayonda ikkita asosiy

komponentni ajratib ko'rsatish kerak: floraning tur tarkibini maqsadli shakllantirish (model yaratish) va tasodifiy, bevosita bo'lmagan o'zgarishlar (modifikatsiya). Urbanofloralarning dinamik ko'rsatkichlari vaqt o'tishi va antropogen ta'sir darajasiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ильминских Н. Г. Анализ городской флоры (на примере города Казани): автореф. дис. канд. биол. наук. Л., 1982. 23 с.

2. Тохтарь В.К., Фомина О.В. Особенности формирования урбанофлор в различных природно-климатических и антропогенных условиях: факторный анализ и визуализация данных // Науч. ведомости Белгород. гос. унта. Сер. Естеств. науки. 2011. № 9(104), вып. 15. С. 23-28.

3. Ильминских Н.Г. Обзор работ по флоре и растительности городов // Географич. вестн. 2011. № 1(16). С. 49-65.

4. Pyšek P. Alien and native species in Central European urban floras: a quantitative comparison // Journ. of Biogeography. 1998. Vol. 25. P. 155-163.

5. von der Lippe M., Kowarik I. Do cities export biodiversity? Traffic as dispersal vector across urban-rural gradients // Diversity and Distributions. 2008. Vol. 14. P. 18-25.

6. Абрамова Л.М., Голованов Я.М., Филатова Ю.Б. Урбофитоценология: изучение растительности городов // Экологические проблемы промышленных городов: сб. науч. тр. Саратов, 2009. Ч. 2. С. 286-288.